

abstract

This article deals with the relationships and conflicts between building practices, architectural discourse, public opinion and politics in the period of late socialism in Czechoslovakia, especially in the Czech part of the federation. In the 1970s and 1980s, large scale prefabricated housing estates were being built, but at the same time the resistance of experts and the public to modernist, standardized and prefabricated construction was increasing and the qualities of a traditional town were lauded. The divide between professional discourse and, consequently, the demands of society and the building reality was growing rapidly and undermined the legitimacy of the regime. Political leaders were aware of this and officially declared the necessary changes, but the principles of construction until 1989 have hardly changed. The causes can be found in the economic and political problems of the late socialist state, in the strong position of construction companies and also in the very industrial foundations of state socialism, which would necessarily complicate the move away from standardization and prefabrication.

Klíčová slova

dějiny architektury a stavebnictví – státní socialismus – politika architektury – Československo

Keywords

history of architecture and construction – late socialism – architecture policy – Czechoslovakia

Autorka je doktorandkou Katedry teorie a dějin umění UMPRUM a redaktorkou časopisu Art Antiques.

Text vznikl v rámci řešení grantového projektu „Architektura a česká politika v 19. – 21. století“, NAKI II, MK ČR, DG18P02OVV041.

POLITIKA ARCHITEKTURY A KRIZE SOCIALISTICKÉHO MĚSTA KAROLINA JIRKALOVÁ

1 Více o asanacích Martina KOUKALOVÁ, „Když staré ustupuje novému: asanace během normalizace“, in: Lucie SKŘIVÁNKOVÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Martina KOUKALOVÁ – Eva NOVOTNÁ (eds.), *Paneláci 2, Historie sídlišť v českých zemích*, Praha: Uměleckoprůmyslové museum 2017.
2 Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, Zpráva o uplatňování souhrnných cen stavebních objektů, 1980.
3 Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, Koncepce státní bytové politiky na 7. pětiletku, 1979. Velká sídliště ze šedesátých až osmdesátých let mají dnes hustotu kolem 180 obyvatel na hektar, bloková zástavba Vinohrad, Vršovic, Dejvic či Nového Města má kolem 160 ob./ha, dříve byly hustoty o něco vyšší, se snížením průměrné velikosti domácnosti klesla i hustota. Zdroj: Tomáš HUDEČEK a kol., *Hustota a ekonomika města – certifikovaná metodika*, ČVUT v Praze – Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy – Pavel Hnilička architekti, s. r. o. 2018, http://www.iprpraha.cz/uploads/assets/dokumenty/obecne/metodika_hustota_a_ekonomika_mest.pdf (cit. 3. 1. 2020)

Na prahu osmdesátých let dvacátého století se v Brně dokončuje hradba sídliště Bohunice a Starý Lískovec, výstavba pražského sídliště Jižní Město I je v plném proudu, pomalu se připravují i jeřábové dráhy na staveništi sousedního Jižního Města II. Tato racionálně

plánovaná a průmyslově jednorázově stavěná „města“ mají pojmout desítky tisíc lidí – měřítko je tak v našem prostředí srovnatelné u nás snad jen s érou překotného růstu nových pražských čtvrtí v druhé polovině devatenáctého století. Na svazích nad historickým městem Most zároveň roste zcela nové „město růží“, na místě starého sídla zeje rozlehlý kráter hnědohelného dolu. Asanace požirají původní vesnice na jihozápadním okraji Prahy (Stodůlky, Litochleby), ale i staré čtvrti v Pardubicích (Karlovina) či Litomyšli (sídliště Komenského Náměstí), nebo starou zástavbu v bezprostřední blízkosti průmyslových měst v Sudetech (Mšeno u Jablonce nad Nisou, sídliště pro Textilanu v Novém Městě pod Smrkem). **1** Velkorysé expertní plány ze šedesátých let se stávají skutečností, byť ve značně ekonomizované podobě. Byty se staví za pevnou cenu jednoho m² užité plochy, je zakázáno individualizované projektování objektů, pro které byly schváleny typové podklady, **2** plánuje se zvýšení hustoty panelové zástavby až ke 400 obyvatel na hektar. **3** Realizace

projektu socialistické modernity v oblasti architektury a urbanismu právě vrcholí.

V roce 1982 je také schváleno první a jediné usnesení vlády ČSR týkající se architektury. Nese dobře zapamatovatelné číslo 333 a název „Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu v ČSR“.⁴ Když však dokument otevřeme, nenajdeme tu ani slovo o budování nových sídlištních měst, modernistická rétorika technokratického

řízení a zprůmyslnění výstavby zcela zkrátka, namísto vizí budoucnosti se usnesení soustředí na ochranu hodnot

minulosti, ať už kulturních,

nebo přírodních. Technologie se mají přizpůsobit

potřebám architektury, a nikoli naopak, jak tomu

bylo v předcházejících desetiletích. Proč vláda takové

usnesení začátkem osmdesátých let schválila a vydala?

Jak si to srovnat s realitou výstavby rozsáhlých sídlišť,

kteřá nejen v sedmdesátých, ale i v osmdesátých letech

rostla kolem snad všech tuzemských měst? Jak tomu

rozumět v kontextu skutečně tristního stavu, v němž

se nacházela většina starší městské zástavby? Jak si to

srovnat s koncepcemi bytové výstavby sedmé (1981–1985)

a posléze i osmé (1986–1990) pětiletky, které sice

deklarovaly omezení „odpadu bytového fondu“ (tedy

zbořených či neobyvatelných bytů), ale dominantně stály

na maximálně typizované a ekonomicky seškrčené nové

bytové výstavbě?⁵

Období tzv. normalizace či pozdního socialismu není

žádným tradovaným bezčasím, ale naopak desetiletím

výrazných společenských a hodnotových posunů – ty lze

považovat za součást globální proměny společnosti pozdně

modernistické ve společnost postindustriální, nebo, řečeno

s Ulrichem Beckem, v reflexivní modernitu. Což se velmi

výrazně promítlo i do architektury a urbanismu v teorii

i praxi, především v podobě postmoderny a evropského

⁴ Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury a urbanismu v ČSR. Usnesení vlády ČSR č. 333/1982, Praha: Výzkumný ústav výstavby a architektury 1988.

⁵ Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, Koncepce státní bytové politiky na 7. pětiletku, 1979; Koncepce státní bytové politiky na 8. pětiletku s výhledem po roce 1990, 1985.

neoracionalismu, psychologie prostředí (Kevin Lynch)

či fenomenologicky orientovaného myšlení (Christian

Norberg Schulz).⁶ Na Západě širší prosazení těchto změn

úzce souviselo s ropnou krizí v polovině let sedmdesátých,

a jak ještě uvidíme, bylo tomu tak s jistým zpožděním

i u nás – byť v dosti ambivalentní podobě. Mnohé

z posunů v pohledu na architekturu a urbanismus, které

jsou běžně přisuzovány až polistopadové době, probíhaly

s rostoucí intenzitou od druhé poloviny sedmdesátých

let a jejich kořeny najdeme již na sklonku let šedesátých.

V podmínkách pozdně socialistického Československa byl

centrálně řízený stát v podstatě monopolním investorem

(národní výbory, podniky) a prostřednictvím paneláren

a stavebních podniků i monopolním

dodavatelem. A centrálnímu dohledu,

přinejmenším formálně, podléhaly

i projektové organizace. Proto je

nemyslitelné porozumět proměnám

vystavěného prostředí i názorů na jeho

podobu bez politických, ekonomických

a sociálních souvislostí.

Tzv. „komplexní bytová výstavba“

z prefabrikovaných betonových panelů

byla od šedesátých do osmdesátých

let dominantní typologií architektury

a stavebnictví. Dostupné bydlení

ve slušném standardu bylo jedním

z klíčových programů, na nichž státní

socialismus stavěl svou legitimitu.

Není náhoda, že nová bytová výstavba,

především ve velkých městech, u nás kulminovala

v polovině sedmdesátých let (vrchol nastává v roce

1975, kdy se realizovalo 97 tisíc bytů, počty ale byly

velmi vysoké po celou dekádu).⁷ Jak dokládají autorky

a autoři knih *Paneláci 1 a 2*, především pak studie Martiny

Koukalové, horečná stavební aktivita se stala „jedním

z klíčů konsolidace“⁸ režimu, snahou prostřednictvím

urychleného řešení „bytové otázky“ upevnit pozice

⁶ Maroš Krivý definuje pole, na němž se v sedmdesátých a osmdesátých letech odehrávala tuzemská kritika sídlišť, dvěma oblastmi – symbolické komunikace a existenciálního prožitku.

Maroš KRIVÝ, „Quality of Life or Life-in-Thruth? A Late-Socialist Critique of Housing Estates in Czechoslovakia“, in: Ákos MORAVÁNSZKY – Torsten LANGE (eds.), *Re-Framing Identities. Architecture's Turn to History, 1970–1990*, Basel: Birkhauser Architecture 2017, s. 303–318.

⁷ „Počet dokončených bytů v České republice 1948–2011“, Český statistický úřad, <https://www.czso.cz/documents/10180/20567463/820913T01.pdf/17cac287-9f50-4ded-83ec-15a3edf15ac9?version=1.0> (cit. 8. 4. 2019).

⁸ Miroslav TÁBORSKÝ, „Byty podle plánu a kvality“, *Pravda*, 16. 10. 1970, č. 245, s. 4. Srov. Martina KOUKALOVÁ, „Plzeň-Lochotín“, in: Lucie SKŘIVÁNKOVÁ – Rostislav ŠVÁCHA – Eva NOVOTNÁ – Karolina JIRKALOVÁ (eds.), *Paneláci 1. Padesát sídlišť v českých zemích*, Praha: Uměleckoprůmyslové museum 2016, s. 346–351.

normalizované KSČ. Vysoký tlak na počty dokončených bytů, rychlost výstavby a co nejnižší náklady se nicméně negativně odrazily v kvalitě sídlišť i v četnosti a rozsahu asanací.⁹

Ani v osmdesátých letech zájem o nové byty příliš neklesá, zároveň však narůstají požadavky na individuální řešení, obytné kvality bezprostředního okolí i občanskou vybavenost.

Lidé znovu oceňují kvality historické městské struktury, tradičních ulic, náměstí, uzavřených bloků. Technokraticky plánované, hygienicky zónované a standardizované město, a ani jazyk jeho forem již neodpovídá dobovým představám o bydlení. Posouvají se hodnoty i senzitivita – roste odpor proti degradaci prostředí, a to jak přírodního, tak městského – asanace starších čtvrtí se koncem osmdesátých let stávají společensky nepřijatelné.¹⁰ Vyšší citlivost ke kvalitám prostředí dokládají i výsledky šetření Ústavu pro výzkum veřejného mínění z let 1985–1989, které se týkalo názorů občanů na otázky životní úrovně. Vůbec nejhůř ze všech položek bylo v roce 1985 a 1989 hodnoceno „životní prostředí v místě bydliště“, navíc s výraznou gradací – v roce 1985 konstatovalo jeho zhoršení 24 % respondentů, o čtyři roky později to bylo již 49 %.¹¹ Vzhledem k tomu, že během pár let se pravděpodobně nemohlo „životní prostředí v místě bydliště“ změnit až tak výrazně, jde spíše o doklad změny pohledu na prostředí, které lidi obklopovalo. Trhlina, která se otevřela mezi představami obyvatel o domově, městě i krajině a realitou, jež je obklopovala, přerostla v osmdesátých letech do situace, kterou Petr Roubal nazval „krizí socialistického města“.¹² Ta byla samozřejmě silně pocítována i v odborném diskurzu, který negativní průvodní jevy modernistického budování reflektuje již na

⁹ Rostislav ŠVÁCHA, „Technokratická sídliště“, in: SKŘIVÁNKOVÁ – ŠVÁCHA – KOUKALOVÁ – NOVOTNÁ, *Paměláci 2*, s. 202–2019.

¹⁰ Těmto posunům v myšlení i citlivosti vůči podobě a devastaci prostředí se věnuje velká část kapitoly „1989: Krize a rozklad socialistické modernity“, in: Jakub RÁKOSNÍK – Matěj SPURNÝ – Jiří ŠTAIF, *Milníky moderních českých dějin. Krize konsenzu a legitimity v letech 1948–1989*, Praha: Argo 2018, s. 251–296.

¹¹ Citováno dle Lenka KALINOVÁ, *Konec nadějí a velká očekávání*, Praha: Academia 2012, s. 217–218.

¹² Petr ROUBAL, „Plánování Prahy v 80. a 90. letech. Sebedestrukce urbanistické expertízy“, in: Michal KOPEČEK (ed.), *Architekti dlouhé změny. Expertní kořeny postsocialismu v Československu*, Praha: Argo 2019, s. 315–354.

konci šedesátých let a v druhé polovině let sedmdesátých v něm pak postupně sílí kritika asanací i typizovaných sídlišť.

Vztah široké veřejnosti k hodnotám historického prostředí a ztráta kreditu současné architektury s plnou silou vybublala při poslední soutěži na dostavbu Staroměstské radnice v letech 1987 a 1988. Vypovídající jsou především výsledky ankety mezi návštěvníky výstavy

¹³ *Architektura ČSR*, roč. XLVII, 1988, č. 5, s. 86.

soutěžních návrhů, do níž se zapojilo přes dvacet tisíc lidí: 30 % respondentů by preferovalo repliku historického stavu, 43 % by volilo historizující sloh, 8 % ranou modernu, 1,4 % funkcionalismus, 10 % současný moderní styl a 8,1 % experimentální architekturu.¹³ Historie vyhrává na celé čáře před současností i budoucností. Lidé nevěří, že by aktuální architektonické formy a používané technologie byly schopné smysluplně vstoupit do historického prostředí. A tuto nevíru s nimi do značné míry sdílí i architekti – dokládá to mimo jiné i anonymní návrh, který pod heslem „Maximální zisk“ na místo chybějícího křídla radnice posadil běžný panelák ze stavebnice Larsen-Nielsen.

Zákony, novely a usnesení

Nárůst nespokojenosti s prostředím sídlišť i s devastací historického prostředí nutně nabourával legitimitu „normalizovaného“ státního socialismu. Stranické i vládní špičky si této situace nepochybně byly vědomy. Měly k tomu ostatně své experty, ať už to byli pracovníci výzkumných ústavů, především Výzkumného ústavu výstavby a architektury (VÚVA), nebo sociologové Ústavu pro výzkum veřejného mínění. Osmdesátá léta však zároveň přinesla velké ekonomické problémy a devizovou krizi. Koncem sedmdesátých let začíná HDP klesat, mimo jiné jako zpožděná reakce východního bloku na ropnou krizi. V letech 1981 a 1982 se ČSR propadá do ekonomické recese (-0,5 a -1,5) a přes částečné zlepšení výkonu ekonomiky se již na úroveň růstu HDP z let

sedmdesátých nedostane.**14** Souvisí to mimo jiné s tím, že na přelomu let 1979 a 1980 se západní bankovní instituce rozhodly již dále neposkytovat půjčky zemím východního bloku, neboť ty je nebyly schopné splácet.**15** Zpětně to v roce 1986 při hodnocení ukončené pětiletky konstatuje i prezident Gustáv Husák: „Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se prudce zhoršila mezinárodní situace.

(...) Došlo k hlubokým změnám ve světové ekonomice, které nepříznivě působily i na náš vnitřní vývoj. Výrazně vzrostly náklady na opatřování surovin, materiálů a palivoenergetických zdrojů z domácí produkce i z dovozu.“**16**

Podívejme se, jak se tyto změny ve společnosti, ochranné tendence, ale především paralelní ekonomické a devizové problémy odrazily ve vznikající či novelizované legislativě a základních dokumentech hospodářského plánování, ať už se týkají památkové péče, územního plánování, architektury, či bytové politiky. Usnesení č. 333 v tomto kontextu už nevypadá tak osaměle.

V roce 1976 byl významně novelizován zákon o ochraně půdy z roku 1966. Novela vyšla jako zákon č. 75/1976 Sb. a navázala na něj řada prováděcích předpisů. Tato legislativní úprava úzce souvisela s politikou potravinové soběstačnosti, která se v sedmdesátých letech opět stala aktuální. Výrazně se tak zpřísnil celý režim vynětí půdy z tzv. zemědělského půdního fondu (ZPF), pozemky s nejkvalitnější půdou z daného katastrálního území nesměly být ze ZPF vyňaty vůbec, zákaz se týkal i intenzivně obhospodařovaných pozemků. Výjimku mohlo udělit pouze Ministerstvo zemědělství, ovšem jen se souhlasem vlády.**17** Zdá se to být v rozporu s mohutnou zástavbou polí kolem většiny českých měst, která rozhodně rokem 1976 neskončila – tyto rozsáhlé celky však byly vesměs realizovány podle plánů schválených ještě před touto novelou.

14 Jakub FISCHER (ed.), „Odhady zdrojů a užití hrubého domácího produktu ČR pro roky 1970–1989 v metodice ESA 1995“, *Politická ekonomie*, roč. LXI, 2013, č. 1, s. 3–23.

15 Katherine VERDERYOVÁ, „Co byl socialismus a proč padl?“, in: Kamil ČINÁTL – Jan MERVART – Jaroslav NAJBERT (eds.), *Podoby československé normalizace. Dějiny v diskusi*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů – Nakladatelství LN 2017, s. 274.

16 Politická zpráva ÚV KSČ XVII. sjezdu Komunistické strany Československa přednesená generálním tajemníkem ÚV KSČ Gustávem Husákem na XVII. sjezdu KSČ dne 24. března 1986, in: *Sborník hlavních dokumentů XVII. sjezdu Komunistické strany Československa 24.–28. března 1986*, Praha: Svoboda 1986, s. 54.

17 Milan PEKÁREK – Ivana PRŮCHOVÁ, *Pozemkové právo*, Brno: Masarykova univerzita 2003, s. 276–277.

Ve stejném roce jako novela zákona o ochraně půdy byl schválen zákon č. 50/1976 Sb., o územním plánování a stavebním řádu a příslušné prováděcí vyhlášky. Hned v prvním paragrafu narazíme na velmi vzletnou a ve své podstatě environmentalistickou charakteristiku smyslu územního plánování, které „vytváří předpoklady k zabezpečení trvalého souladu všech přírodních, civilizačních a kulturních hodnot v území, zejména se zřetelem na péči o přírodní prostředí a ochranu jeho hlavních složek – půdy, vody a ovzduší“. Idyla však netrvá dlouho, konkrétnější paragrafy mluví už jen o tom, že „územní plán řeší funkční vymezení a uspořádání ploch (...) a podmínky výstavby v souladu se základními cíli stanovenými dlouhodobým výhledem rozvoje národního hospodářství“. „Soulad přírodních, civilizačních a kulturních hodnot“ se zúžil na soulad s ekonomickými zájmy. V prováděcí vyhlášce č. 84 z téhož roku je také rozvedena metodika výše zmíněného „funkčního vymezení“ – hlavní

18 Zákon č. 50/1976 Sb., *Zákony pro lidi*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1976-50/zneni-0> (cit. 20. 6. 2019).

19 Federální zákon č. 122/1981 Sb., o státním plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky na léta 1981–1985 a návazný Zákon o pětiletém plánu pro Českou socialistickou republiku (č. 125/1981Sb.), <https://www.zakonyprolidi.cz> (cit 5. 12. 2018).

20 Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, *Koncepce státní bytové politiky na 7. pětiletku, 1979; Koncepce státní bytové politiky na 8. pětiletku s výhledem po roce 1990, 1985.*

výkres pro sídelní útvar tvoří komplexní urbanistický návrh „se stanovením jednotlivých ploch pro jednotlivé funkce s regulujícími prvky“. **18** Zároveň se počátkem osmdesátých let spolu s propadem hospodářství snižují i počty dokončovaných bytů a roste tlak na modernizaci staršího bytového fondu, jehož

žalostný stav, vyliďňování a následná demolice začínají být ekonomickým problémem. Oficiální kurz v přístupu k nové bytové výstavbě i k modernizaci staršího fondu je patrný ve federálních i národních programových zákonech o sedmém pětiletém plánu z roku 1981**19** i v koncepci státní bytové politiky.**20** A také v již zmíněném oborově zaměřeném usnesení vlády ČSR č. 333/1982, které však, jak uvádím dále, jde ve svých závěrech často daleko za rámec produktivisticky pojatých státních plánů a koncepcí.

Zákon o sedmém pětiletém plánu České národní rady z roku 1981²¹ sice mluví o výstavbě nových bytů a lepší občanské vybavenosti, ale kromě toho se tu objevuje i „obnova a modernizace bytového fondu“ a „důsledná regulace odpadu bytů“. Zákon je značně restriktivní ohledně stavebních investic, energie i materiálů, což souvisí s výše zmíněnou ekonomickou recesí a devizovou krizí. Mimo jiné ukládá „zvýšovat hospodárnost urbanistického, architektonického a technického řešení projektů“ a v neposlední řadě „více využívat typových podkladů a opakovatelných projektů“. Což se ovšem ve své podstatě vylučuje s „obnovou a modernizací bytového fondu“, deklarovanou v témže zákoně, i se zvýšenou citlivostí obyvatel ke kvalitám prostředí – při rekonstrukci jedinečných historických domů jsou typové projekty k ničemu. V detailnější federální „Koncepci státní bytové politiky na 7. pětiletku“ pak velký prostor dostávají „rázná opatření k omezení odpadu a v modernizaci starší bytové zástavby“, neboť v komunální sféře přesahovalo množství bytů vyřazených z bytového fondu dvě třetiny počtu nově postavených bytů, skutečný přírůstek bytů tedy nebyl nijak velký. Nejráznějším z těchto opatření je zákaz demolice domů určených k bydlení – případné výjimky musí schválit vláda. Nadále však zcela dominují typizovaná panelová sídliště dodávaná stavebními podniky za pevně určenou cenu za jeden byt. Počty nově postavených bytů mají mírně klesnout, zato má vzrůst hustota této zástavby vzhledem k „limitovaným možnostem palivo-energetické základny“. V ČSSR má být v 7. pětiletce postaveno 500–550 tisíc nových bytů, modernizováno jich má být 30 tisíc.²²

Poslání a směry

Vůbec nejkonzkrétněji se však architektuře a urbanismu věnuje v úvodu zmíněné usnesení č. 333 s názvem „Poslání a směry dalšího rozvoje socialistické architektury

21 Zákon České národní rady o státním plánu rozvoje národního hospodářství České socialistické republiky na léta 1981–1985 byl schválen 17. 12. 1981 s platností od 29. 12. 1981, Zákon č. 125/1981 Sb., *Zákony pro lidi*, <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1981-125> (cit. 20. 4. 2019).
22 Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, Koncepce státní bytové politiky na 7. pětiletku, 1979.

a urbanismu v ČSR“, které vláda ČSR schválila v roce 1982, tedy hned na začátku sedmé pětiletky.²³ Iniciátory usnesení byly Svaz architektů ČSR a Ministerstvo výstavby a techniky, které přípravou dokumentu pověřilo tým VÚVA²⁴ pod vedením teoretika architektury Kamila

Dvořáka. Nejde tedy o direktivní politické nařízení, ale o práci expertních složek, které měl stát k dispozici pro potřeby deklarovaného vědeckého centrálního řízení.

V textu Usnesení 333 jsou svou díky poměrně snadno odlišitelné ideově zbarvené odstavce úvodní části, v nichž autoři využívají dobového autoritativního diskurzu k obhájení konkrétních navrhovaných opatření. Dočteme se zde o „všestranně nejlepších podmínkách“, které pro úspěšný rozvoj architektury a urbanismu vytvořilo socialistické zřízení, o industrializaci znárodněného stavebnictví, o „zvládnutí rozsáhlých funkčních a územních celků v jejich komplexnosti“ i o „silném uměleckém vyjádření pokrokových tendencí“ a „ideovým politickém a morálním působení“. Opakovaně se zde s odkazem na XVI. sjezd KSČ mluví o „zvýšování úrovně architektury a urbanismu“, jejímž konečným cílem je „uspokojování lidských potřeb“. I mezi těmito ritualizovanými řádky však narazíme na zmínky o „rezervách v kvalitě stavění“ a o tom, že „celková estetická úroveň ani urbanistická citlivost výstavby vůči hodnotám prostředí plně neodpovídá rostoucím kulturním potřebám“.

Jsme tu svědky jevu, který popsal americký antropolog Alexej Jurčak ve své analýze diskurzu „poslední sovětské generace“, k níž sám patřil. Autoři Usnesení č. 333 dokázali využít formalizovaný ideologický jazyk (Jurčak používá pojem „autoritativní diskurz“) k následnému prosazení aktuálních (západních) architektonických tendencí, a rozšířili tak spektrum toho, co je možné pojmout do

23 Federální zákon č. 122/1981 Sb., o státním plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky na léta 1981–1985, a názavný Zákon o pětiletém plánu pro Českou socialistickou republiku (č. 125/1981Sb.), <https://www.zakonyprolidi.cz> (cit. 5. 12. 2018).
24 Výzkumný ústav výstavby a architektury (VÚVA) byl založen v roce 1954 (a pod tímto názvem fungoval do roku 1994) jako samostatná státní organizace zaměřená na teorii architektury a urbanismu. Vznikl postupnou transformací vědeckých ústavů, které pod různými názvy existovaly od roku 1948, přímým předchůdcem VÚVA byl Ústav architektury a územního plánování (založen 1952). Viz Markéta ŽÁČKOVÁ, „Byl sice jistý plán...“ Výzkumný ústav výstavby a architektury a experimentální bytová výstavba přelomu padesátých a šedesátých let dvacátého století“, *Sešit pro umění, teorii a příbuzné zóny*, 2014, č. 17, s. 20–49; Otakar NOVÝ – Vitězslav PROCHÁZKA, *Výzkumný ústav výstavby a architektury 1952–1987*, Brno: VÚVA 1987, s. 19.

rámce „socialistických hodnot“.**25** Podle vzpomínek autora textu Kamila Dvořáka připomínkoval ÚV KSČ během procesu schvalování pouze tuto ideovou část usnesení, ke zbytku se nikdo nevyjádřil.**26**

Druhá polovina Usnesení č. 333 je již konkrétněji formulována jako to, co „bude třeba“. Promítají se sem politicko-hospodářské požadavky na omezení ekonomické i energetické náročnosti, včetně maximálního využití stávajícího bytového fondu. Autoři z Kabinetu teorie architektury VÚVA se však do textu snažili vtisknout i skutečný expertní posun v pohledu na vystavěné prostředí, který v hlavních rysech předcházela výše zmíněným změnám hodnot společnosti. Ve vztahu k dobové odborné diskusi, která probíhala například na stránkách *Architektury ČSR*, ale i na různých konferencích a setkáních, šlo v podstatě o myšlenkový mainstream. Avšak při vědomí toho, jak fungovala stavební praxe a jaké realizace v průběhu osmdesátých let vznikaly, jsou zde deklarovaná a vládou posvěcená doporučení a hodnoty docela překvapivé.

Namísto modernistického budování nových světů, které bylo ještě i v šedesátých letech aktuální, zde převažuje ochránářská rétorika: „Pro další rozvoj socialistické architektury a urbanismu v ČSR bude třeba“ především „chránit a rozvíjet trvalé přírodní a kulturní hodnoty území“, „šetřit zemědělskou a lesní půdu“, „uvážene šetřit plochou při návrhu komunikací a ostatních liniových staveb“, zajišťovat „úspory energie“ i „úspory v dopravě“, využívat „ve zvýšené míře domácí a místní suroviny“. S tím souvisejí i navrhované cesty k těmto cílům. „Promyšlená urbanistická skladba“ by měla přiblížit pracoviště, bydlení, občanské vybavení a rekreaci, tedy jinými slovy namísto funkčního zónování Athénské charty přichází ke slovu polyfunkční město. Dále je třeba „přístupovat k systematické přestavbě, dostavbě, regeneraci a modernizaci v rámci území existujících sídel a úměrně tomu snižovat výstavbu nových obytných souborů

25 Alexej JURČÁK, *Bylo to na věčné časy, dokud to neskončilo. Poslední sovětská generace*, Praha: Karolinum 2018.
26 Rozhovor autorky s Kamilem Dvořákem, Praha 4. 10. 2019.

27 Srov. Matěj SPURNÝ, „Mezi vědou a politikou. Ekologie za socialismu a kapitalismu (1975–1995)“, in: KOPEČEK, *Architekti dlouhé změny*, s. 267–314.

a ostatních staveb na pokrajích měst“. V podstatě se tu deklarativně protínají ekonomické a devizové restriktce s environmentálními požadavky a snahou o zachování architektonického dědictví. Není to náhoda, v osmdesátých letech měly v Československu amatérské organizace věnující se ochraně přírody tisíce členů a obecně vzrostla citlivost lidí na ničení přírodních a krajinných hodnot.**27**

Meze růstu, první zpráva Římského klubu, byla již v průběhu sedmdesátých let přeložena do češtiny a posléze samizdatově šířena.

Usnesení č. 333 ukládá také zvyšování „obytnosti, osobitosti, estetické úrovně a společenské přitažlivosti nové výstavby“

a doporučuje věnovat zvýšenou péči i „koncentrovaným formám nízkopodlažní výstavby“. Zdůrazňuje také „zásadní a nedocenený vliv“ urbanistického parteru. To vše samozřejmě „v zájmu uspokojování kulturních potřeb socialistické společnosti“. Těmto deklarovaným hodnotám a cílům se má přizpůsobit oblast plánování a projekce – „zvýšit pravomoce investora a zejména generálního projektanta“ a posuzovat a schvalovat dokumentace „z hlediska urbanistické a architektonické úrovně“.

V rovině sci-fi jsou pak v kontextu dobové výstavby i hospodářských plánů především požadavky na technologie – nutnost „rozvíjet typizaci otevřených, navzájem propojitelných stavebních soustav (...), které by poskytovaly širší možnosti pro architektonické ztvárnění budov“, a také potřeba „inovaci některých tradičních technologií“. Poprvé od šedesátých let se také mluví o potřebě „častěji vypisovat architektonické soutěže“ a „žadavat variantní studie“. Z dnešního pohledu je velmi progresivní i myšlenka „zařadit základní výuku o architektuře“ do školského systému, nebo úplně poslední odstavec Usnesení, který doporučuje „založit muzeum architektury“ s fotoarchivem, knihovnou a stálou expozicí soudobé architektury.

Jak však píše sám hlavní autor usnesení, Kamil Dvořák, v komentáři k novému vydání dokumentu z roku 1988, „doba tenkrát nebyla připravena k tomu, aby vytyčené

směry mohly být beze zbytku splněny“, a „až v posledním období přestavby společenského a ekonomického mechanismu vznikly podmínky pro to, aby usnesení vlády ČSR č. 333/1982 mohlo být postupně zkonkretizováno a také splněno“. K naplnění deklarovaných cílů však nakonec nedošlo nikdy, a to ani po roce 1989.

Usnesení č. 333 mluví mimo jiné o potřebě polyfunkčního města krátkých vzdáleností, a jde tak zcela proti výše zmíněné legislativě v oblasti územního plánování, která jako základní nástroj ukládá funkční zónování. Vzniká tu rozpor, který je v českém urbanismu a územním plánování patrný dodnes – zákon č. 50 z roku 1976 o územním plánování platil s drobnými úpravami až do roku 2006 a i v současné době je obtížné prosadit jiný způsob regulace jednotlivých ploch, než je ona urputná modernistická *funkce*. Právní řád tak na celá desetiletí fixoval modernistickou představu města rozděleného na jednotlivé monofunkční zóny.

Ideovost architektury

Z VÚVA vzešel v roce 1982 ještě jeden politicky posvěcený dokument – „Zásady a kritéria ideovosti architektury“, který zpracovala Radomíra Sedláková.²⁸ Stejně jako Usnesení č. 333, vznikl i tento text v rámci „úkolů státního plánu základního výzkumu“ s názvem „Zásady dalšího rozvoje architektonických hodnot socialistického životního prostředí v ČSR“. Už z názvu je zřejmé, že půjde o dokument ideologicky výrazně zbarvenější než v zásadě civilní text Usnesení č. 333.²⁹ Architektura je zde postavena do role prostředníka, který má „uplatňovat a prosazovat“ rozvoj „socialistických vztahů, socialistické morálky a socialistického způsobu života“ a „ve vědomí lidí vyvolávat vždy kladné, společensky žádoucí obsahy“. Tvorba prostředí je zde podána jako důležitý ideologický a výchovný nástroj. Text byl projednán a schválen předsedou vlády ČSR Františkem Šrámkem, vydán a jako

28 Radomíra SEDLÁKOVÁ, *Zásady a kritéria ideovosti architektury*, Praha: VÚVA 1982. Text byl později vydán také jako součást širší publikace: Radomíra SEDLÁKOVÁ, „Zásady a kritéria ideovosti architektury“, in: Kamil DVORÁK (ed.), *K aktuálním problémům dalšího rozvoje architektury a její teorie v ČSR*, Praha: VÚVA 1984, s. 96–116.
29 Radomíra Sedláková byla jako jediná z pracovníků Kabinetu teorie VÚVA členkou KSC, proto bylo zřejmě vypracování tohoto ideologicky zakotveného dokumentu svěřeno právě jí.

„pomůcka“ rozeslán národním výborům, projektovým organizacím a dalším institucím.³⁰

Mezi kličkami oficiálního ideologického jazyka ovšem najdeme ozvuky mezinárodně aktuálních teoretických tendencí, zřetelnou snahu o vyzdvižení subtilnějších architektonických kvalit a také obhajobu architektonické profese. Sedláková zde mluví o psychickém působení architektury, o její „znakovosti“, což má patrně svůj inspirační zdroj v postmodernistickém myšlení. Ostatně, ve svých publicistických textech z osmdesátých let se architektonickému postmodernismu hojně věnovala.³¹ „Ideovost“ je tedy v jejím pojetí součástí znakové povahy architektury, konkrétně jde o její schopnost „vyjadřovat ideové obsahy“. Zároveň autorka konstatuje, že „nelze vypracovat nějaké všeobecně platné návody“, jak konkrétními architektonickými prostředky dosáhnout požadovaného „působení“, a obhajuje autonomní „architektonickou tvorbu, která spočívá v neustálém hledání prostředků pro dosažení žádoucího působení každého architektonického díla“. Také ono „žádoucí působení“ zůstává velmi mlhavé a významově otevřené.

Jinak je tomu ovšem s několikrát opakovaným pojmem „socialistický životní způsob“. Sedláková zde bezpochyby odkazuje na dobově vlivnou teorii téhož názvu, kterou rozvíjel tým socioložky Blanky Filipcové v Ústavu pro sociologii a filozofii ČSAV. Tato teorie normativně předpokládala, že socialismus překlenuje rozpor mezi společenským a individuálním zájmem a vede k homogenní společnosti, jejíž členové budou vyznávat jednotný životní styl.³² Architektura a urbanismus jsou tak v „Zásadách a kritériích ideovosti architektury“ pojímány jako nástroje výchovy k této zvnitřněné společenské jednotě.

Nejkonkrétnější částí textu je tabulka nadepsaná „Kritéria ideovosti architektonických děl“. Navzdory názvu jde v podstatě o kostru obecných kritérií kvality architektury – vztah ke společnosti a způsob života;

30 DVORÁK, *K aktuálním problémům*, s. 116.

31 Např. Radomíra SEDLÁKOVÁ, „Současná ohlednutí zpět“, *Architektura ČSR*, roč. XLVI, 1987, č. 5, s. 412–415.

32 Viz např. Jindřich FILIPEC – Blanka FILIPCOVÁ, *Různoběžky života*, Praha: Sociologická knižnice 1976.

vztah k lokálním a dobovým podmínkám; typologie; využití aktuálních technologických možností; ekonomické aspekty; řešení architektonické formy. V konkrétních popisech především prvního kritéria („vyplývajícího ze socialistického společenského zřízení a socialistického způsobu života“) pak na sebe často ostře naráží snaha dodržet oficiální ideový rámec a snaha zároveň prosadit své vlastní (v zásadě již postmodernistické, pluralitní, individualistické, místně kontextuální) pojetí architektury. Sedláková tak jedním dechem mluví o „stejně vysokém standardu obytných čtvrtí“ a „postupném sjednocování způsobu života jednotlivých členů společnosti“, a zároveň odmítá uniformitu, prosazuje „bohatší sortiment bytů“ a předpokládá „postupně narůstající individualizaci projevů chování“. Významová pružnost autoritativního diskurzu je zde natahována do krajnosti.

VÚVA organizačně spadal pod Ministerstvo výstavby a techniky a těžištěm jeho práce byl aplikovaný výzkum. Do značné míry ovšem VÚVA, především Kabinet teorie architektury, který v osmdesátých letech vedl Kamil Dvořák, suploval i výzkum základní.³³ I při letném pohledu do publikací, které ústav vydával, je zřejmé, že jeho pracovníci byli dobře obeznámeni s oborovým diskurzem na Západě a dále jej rozvíjeli. V Kabinetu teorie architektury se kupříkladu Bohuslav Dvořák zabýval sémiotikou a její aplikací na architektonická díla a na tomto základě vypracoval tzv. estetický teorém KTA VÚVA.³⁴ Z těchto východisek čerpá také výše zmíněný text Radomíry Sedlákové. Publikace VÚVA bohužel vycházely převážně v podobě jakýchsi příruček pro „řídící“, investorskou a projekční sféru a jsou zcela bez poznámkového aparátu a bibliografie, a těžko tedy dokládat, z jakých konkrétních teoretických prací jejich autoři čerpají.

33 Markéta ŽÁČKOVÁ, *Historie a činnost urbanistického pracoviště Výzkumného ústavu výstavby a architektury v Brně*, dizertační práce, Ústav teorie Fakulty architektury VÚT v Brně, obhájeno 2014.
34 Bohuslav DVOŘÁK, *Základy estetiky architektury*, Praha: VÚVA 1983; Bohuslav DVOŘÁK, „Sémantické zprostředkování hodnot a estetický teorém KTA VÚVA“, in: DVOŘÁK (ed.), *K aktuálním problémům*, s. 47–69.

Asynchronicita

Podle vzpomínky Kamila Dvořáka sice vypracování Usnesení č. 333 zadal přímo dlouholetý ministr výstavby a techniky ČSR František Šrámek, ale mělo to spíše formální důvody – podobné dokumenty byly v předcházejících letech schváleny v Sovětském svazu, v NDR i na Slovensku, takže bylo vhodné mít jej také. Vláda ani strana nijak nedefinovaly, jaké „poslání a směry dalšího rozvoje“ má toto usnesení deklarovat, a do samotného jádra dokumentu ani během projednávání nijak nezasahovaly.

Je tedy otázkou, zda neměla vládnoucí nomenklatura k odborné části usnesení podobný vztah, jaký měli experti k úvodní ideologické části. Zdá se, že každý z aktérů si do „své“ části prosadil, co potřeboval, a o zbytek se nezajímal, nepovažoval ho za důležitý ani závazný. Kamil Dvořák po schválení dokumentu objížděl projektové organizace po celé republice a o zásadách tohoto usnesení tam diskutoval – nabízí se tak i hypotéza, že usnesení mělo za cíl ukolébat expertní sféru architektů a urbanistů, která s nástupem normalizačního produktivistického budování ztratila značnou část vlivu na podobu vystavěného prostředí a jejíž nespokojenost rostla. Usnesení přinášelo naději na změnu k lepšímu, jak se však postupně ukázalo, šlo o naději planou.

Krise socialistické urbanity byla mimo jiné důsledkem mimořádné asynchronicity mezi vývojem expertního diskurzu i společenských očekávání a zatuhlou realitou výstavby. Ohromná panelová „města“, která v myslích lidí postupně vytvořila obraz typického sídliště a také předsudky s ním spojené, se stavěla v drtivé většině podle projektů z druhé poloviny šedesátých let – tedy často i patnáct let po vzniku původního projektu. Víra v možnost racionálně centrálně naplánovat a průmyslově postavit celou čtvrť nebo město byla přitom v odborném diskurzu znejišťována již od konce šedesátých let, a to v souvislosti nejen s vývojem architektonického myšlení na Západě, ale i s prvními zkušenostmi s realizacemi větších panelových

celků v druhé polovině dekády.**35** Velmi emotivní diskuse se na sklonku šedesátých let rozpoutala i nad asanací starého Mostu.**36**

Architekti však v sedmdesátých letech nedostali šanci se z prvních panelových sídlišť ani z dopadů asanací na organismus města poučit a zkusit jiné cesty – spíše naopak. Jejich ambiciózní projekty ohromných měřítek (co do kapacity a rozlohy vznikajících „měst“, ale i velikosti jednotlivých bloků a hmot, z nichž byla složena) byly především v sedmdesátých letech ještě „ekonomizovány“, tedy seškrtnány do primitivnější podoby. Historik Matěj Spurný poukazuje na to, že o realizovaných sídlišťích v době normalizace už nemůžeme mluvit ani jako o „technokratických“, neboť zde převládly ekonomické a produktivistické zřetele nad těmi opravdu expertními (architektonicko-urbanistickými).**37** Vlna postmodernistického myšlení, která se do tuzemského diskurzu promítala zhruba od konce sedmdesátých let, se pak do podoby sídlišť částečně propsala až koncem let osmdesátých; výsledky spojení radikálně modernistické technologie prefabrikovaných panelových soustav a prvků tradičního města – ať už v podobě detailů fasád, šikmých střech a obchodního parteru, nebo v pokusech o evokaci tradičního urbanismu domovních bloků, obchodních ulic a náměstí – ovšem nevyústily v přesvědčivé výsledky.

V pasti typizace

Zvláště centra měst se v osmdesátých letech ocitají pod ohromným tlakem. Zpřísněný zákon o ochraně půdy z konce sedmdesátých let tlačí investory, to znamená stát prostřednictvím národních výborů, ale i družstva, aby novou výstavbu situovali do intravilánu. Ekonomické problémy státu zároveň velí omezit odpad bytového

35 Srov. Jiří HRŮZA, „Krise sídlišť?“, *Československý architekt*, roč. XI, 1967, č. 4, s. 1, nebo Jiří HRŮZA, *Hledání soudobého města*, Praha: Obelisk 1973, ale také texty architektů Jiřího Novotného, Ivo Loose a Jindřicha Malátka, nebo teoretika Jaromíra Štvána v *Architektuře* ČSR a dalších časopisech.

36 Za všechny zmiňme alespoň článek publicistky Olgy Hníkové a ředitele mosteckého muzea Ludvíka Lososa „Odepsané město“, *Mladá fronta*, 21. 6. 1968. Více o celém projektu nového Mostu a demolicí původního města Matěj SPURNÝ, *Most do budoucnosti*, Praha: Karolinum 2016.

37 Matěj SPURNÝ, „Věda a plán až do obýváku“, in: Vitězslav SOMMER (ed.), *Řídit socialismus jako firmu. Technokratické vládnutí v Československu 1956–1989*, Praha: Nakladatelství LN 2019, s. 138–174, zvl. s. 160.

fondy, neprovádět demolice**38** a soustředit se na obnovu stávající zástavby. U odborné i široké veřejnosti navíc narůstá povědomí o hodnotách architektury devatenáctého století, dosud nijak zvláště ceněné,**39** a začíná se mluvit také o ochraně industriální architektury (především v souvislosti s odstřelem budovy nádraží Těšnov v Praze roku 1985). Usnesení č. 333 pak deklaruje zásadní kvalitativní změny ve výstavbě, posílení role architekta, zaměření na rekonstrukce oproti nové výstavbě, rozšíření materiálové skladby, opuštění objemové typizace a revizi konceptu monofunkčních zón.

Dalo by se očekávat, že se politické špičky pokusí tuto komplikovanou situaci řešit v rámci plánů na další pětiletku, a především v nové koncepci bytové politiky. Zákony o osmém pětiletém plánu byly schváleny v roce 1986, tedy čtyři roky po usnesení č. 333. Roste důraz na „modernizaci, rekonstrukce a údržbu a opravy“ nejen bytového fondu a plánována je také výraznější

podpora individuální bytové výstavby, jinak se ale plány na osmou pětiletku v oblasti výstavby neliší od předchozího období.**40** Koncepce státní bytové politiky pak konstatuje, že se v předchozí pětiletce podařilo modernizovat jen polovinu z plánovaného počtu bytů (zhruba patnáct tisíc), a proto budou na další období pro účely modernizace a rekonstrukcí poprvé zvlášť vyčleněny prostředky v „účelově vázaném fondu“, dále mají být zřízeny speciální „stavební čtyři“ a v hlavních městech pak celé stavební organizace pro modernizaci. V plánu byla také tepelná izolace štítů, oken a dveří starších panelových domů. Navržený poměr

nové výstavby a modernizovaných bytů nicméně není nijak ambiciózní – oproti 480 tisícům (ČSR 295 tis. / SSR 185 tis.)

38 Už v roce 1979 byla například vydána „Instrukce ministerstva výstavby a techniky ČSR a ministerstva vnitra ČSR ke snížení odpadu bytů“, v koncepci bytové politiky na sedmou pětiletku byl zakotven již zmíněný zákaz demolice.

39 Historizující slohy velmi nízko hodnotil například Zdeněk Wirth a Antonín Matějček, viz společnou publikaci *Česká architektura 1800–1920*, Praha: Jan Štenc 1922. Podobný pohled najdeme i v pozdějších přehledech: Zdeněk WIRTH, *Architektura v českém národním dědictví*, Praha: SNKLU 1961; Antonín MATĚJČEK, *Dějiny umění v obrysech*, Praha: SNKLHU 1958. Obhajobě architektury devatenáctého a začátku dvacátého století se v osmdesátých letech věnuje řada článků v odborných časopisech. Srov. Marie BENEŠOVÁ, „Objevený Žižkov“, *Architektura ČSR*, roč. XXXVII, 1978, č. 7, s. 304–306; Ivona JANKOVÁ, „Pařížská ulice“, *Umění a řemesla* 1983, č. 2, s. 23–66.

40 Zákon č. 81/1986 Sb., o státním plánu rozvoje národního hospodářství Československé socialistické republiky na léta 1986–1990, a návazně Zákon č. 125/1981 Sb.; č. 87/1986 Sb.

nových bytů jich má být zrekonstruováno jen 24 tisíc (ČSR 22 tis. / SSR 2 tis.).

O přechodu od objemové typizace k prvkovým variabilním soustavám si praktikující architekti i teoretici z VÚVA mohli zatím nechat jen zdát – v této oblasti v osmdesátých letech spíše přitahuje.

Během sídlištního boomu sedmdesátých let bylo postaveno množství paneláren, jejichž kapacita zůstává v další dekádě nevyužita, proto koncepce bytové politiky na osmou pětiletku předpokládá panelárny „maximálně využít“, a to nejen pro bytovou výstavbu, ale i pro další typologie. Neefektivní soustavy se mají vyřadit z používání, a ty s „vyhovujícími užitkovými vlastnostmi“ pak doplnit o koncové, rohové a úhlové sekce. Hlavním smyslem těchto doplňkových dílců je intenzifikace zástavby, vyšší hustota obyvatel, a tedy i úspora půdy a zdrojů. Zmíněno je i „zlepšení architektonického výrazu a integrace bytových objektů s občanskou a technickou vybaveností“. Typové soustavy se mají postupně „unifikovat“, žádné nové zaváděny být nemají. S jinými technologiemi, než jsou prefabrikované panelové stavebnice, se počítá jen pro „variantní řešení bytové výstavby ve venkovských obcích“. Na konci dokumentu jsou sice zmíněny vyšší nároky na kvalitu architektonického řešení komplexní bytové výstavby, ale jen „bez nároků na zvýšení nákladů“.⁴¹

Vedení země tedy přes dílčí ústupky nehodlalo nastoupenou cestu typizované výstavby měst změnit. A to přesto, že stále otevřeněji projevovaná nespokojenost veřejnosti nutně podkopávala legitimitu režimu: sdělovací prostředky včetně televize se čím dál častěji věnují kritice modernistického budování a stavební reality i neutěšenému stavu historických částí měst, architekti odhazují vlastní tradici sociálně orientované technokratické modernity, na Žižkově se protestuje proti asanaci, ve Stromovce proti tunelu... Krizi socialistického města zkrátka nemohla stranická a vládní nomenklatura přehlédnout. Na sjezdu

⁴¹ Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, Koncepce státní bytové politiky na 7. pětiletku, 1979; Koncepce státní bytové politiky na 8. pětiletku s výhledem po roce 1990, 1985.

Svazu českých architektů v roce 1987 pak s dosti ostrým referátem⁴² vystoupil nejen předseda svazu Zdeněk Kuna, ale i předseda vlády Ladislav Adamec, podle kterého „současná prefabrikace a zejména panelová výstavba, konstrukční soustavy, dosavadní struktury podniků i kvalifikace lidí se stávají brzdou progresivního rozvoje, (...) kritika ekonomické nehospodárnosti, funkční nevhodnosti a estetické nepřijatelnosti dnešní typové a prefabrikované výstavby je v podstatě oprávněná“⁴³

Otázkou ovšem zůstává, zda politické špičky vůbec měly reálnou možnost nějakou razantnější změnu ve formách výstavby uskutečnit, a to navzdory tomu, že

formálně centrálně řídily celé hospodářství, tedy i stavebnictví a projekční sféru. Tlaku na změny úspěšně vzdoruje vzájemně provázané mocenské soukolí stavebních podniků, paneláren a byrokracie, které se úspěšně naučilo hrát „hru na plán“.⁴⁴ Domnívám se ale, že ztuhlost nomenklatury v oblasti výstavby měla i hlubší příčiny – nástroje, které socialistický stát dosud v této oblasti využíval, tedy typizace a zprůměrnění výstavby, ale do jisté míry i samotné projektování, byly v této eskalující krizi zcela neúčinné, neboť ta se týkala samotné podstaty těchto nástrojů. A vzdát se těchto nástrojů by znamenalo popřít ideové základy organizované modernity, na nichž československý socialismus stál, a také ztrátu centrálního dohledu

nad výstavbou. Ano, byly vyvíjeny soustavy založené na prvkové typizaci, které by uvolnily ruce architektům a zároveň aspoň částečně držely linii typizované průmyslové výroby staveb. Například ve spolupráci Projektového ústavu výstavby hl. města Prahy (Vlastimil

⁴² Hlavní projev Zdeňka Kuny byl předem schválen předsednictvem ÚV KSČ. Národní archiv, f. KSČ – Ústřední výbor 1945–1989, Praha – předsednictvo 1979–1981, nezpracováno, Zprávy o obsahové a kádrové přípravě III. sjezdu Svazu českých architektů.

⁴³ „Zpráva o činnosti a dalších úkolech svazu přednesená zasloužilým umělcem Zdeňkem Kunou“, *Architektura ČSR*, roč. XLVI, 1987, č. 6, s. 489–499; „Vystoupení vedoucího delegace ÚV KSČ, člena předsednictva ÚV KSČ a předsedy vlády, soudruha Ladislava Adamce“, *Ibid.*, s. 502–504.

⁴⁴ Z archivních dokumentů je patrné například napětí mezi požadavky investorů, především národních výborů, a Ministerstvem výstavby, pod něž patřily stavební podniky, neplnění dohodnuté objemy prací. Srov. Národní archiv, f. KSČ–V, Výbor pro stranickou práci v ČSR, Praha, nezpracováno, Usnesení 20. schůze výboru pro stranickou práci k bodu 2: Podíl komunistů Ministerstva vnitra a životního prostředí ČSR a Českého svazu bytových družstev na plnění opatření k rozvoji bytového hospodářství schválené předsednictvem ústředního výboru KSČ dne 24. 9. 1986. Obecněji se vztahu podniků a centrálního řízení v pozdním socialismu věnuje studie Tomáš VILÍMEK, „Podnikový management v Československu. Od socialismu ke kapitalismu“, in: KOPEČEK, *Architekti dlouhé změny*, s. 103–153.

Kolář, Miloš Pavlík a kol.) a Pražského projektového ústavu (Jan Zelený a další) vznikala od roku 1984 „nová stavební soustava pro Prahu“ s označením P 2.11. **45** Ta se měla s dobově charakteristickým fázovým posunem dostat do výroby v druhé polovině devadesátých let. Proměny diskurzu však na sklonku let osmdesátých nabraly takový spád, že by rostoucí požadavky architektů a veřejnosti podobné soustavy zřejmě stejně neuspokojily.**46** Kompletní restrukturalizace stavebnictví by navíc přinesla ohromné náklady a alespoň v počátcích také útlum bytové výstavby i celého hospodářství – což si stát se stagnujícím hospodářstvím a později i s perestrojkovou politickou nejistotou a sociálním neklidem mohl jen těžko dovolit.

45 Vlastimil KOLÁŘ – Miloš PAVLÍK – (rs), „Nová konstrukční soustava pro Prahu“, *Architektura ČSR*, roč. XLV, 1986, s. 13.

46 Například Václav Králíček již v roce 1986 psal, že „grandiózní typizační program našeho stavebnictví“ je „anachronismem“. Václav KRÁLÍČEK, „Architektura bez architekta“, *Umění a řemesla*, 1986, č. 3, s. 32–33 a 83–85.